

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-5-31>

УДК 332.05

Засанська С.В.

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу наукового, методичного
та інформаційного забезпечення експертної діяльності,
ДНУ «Український інститут
науково-технічної експертизи та інформації»

Zasanskaya Svetlana

State Scientific Institution
“Ukrainian Institute for Scientific Technical Expertise and Information”

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІМЕЙНИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

У статті розглянуто можливості розвитку сімейних домогосподарств, які залежать від наявності відповідних ресурсів. Зроблено акцент на сучасних відносинах у сім'ї, які впливають на її фінансово-економічний стан та морально-етичну поведінку. Наведено загальні підходи до розуміння ролі сімейного домогосподарства в економіці країни. Відображено кругообіг факторів та ресурсів, які є у розпорядженні сімейних домогосподарств. Класифіковано основні ознаки сімейних домогосподарств як постачальників та споживачів ресурсів відповідно до мети діяльності, розміру організації виробництва, якості виготовленої продукції, рівня товарності, місця розташування. Наголошено на неоднакових вихідних умовах розвитку сімейних домогосподарств у сільських та міських поселеннях. Класифіковано можливості розвитку сімейних домогосподарств в розрізі сільського та міського населення.

Ключові слова: ресурси, сімейні домогосподарства, ознаки, можливості, місто, село.

Постановка проблеми. Економіка країни постійно потребує пошуку нових джерел збагачення та активізації тих суб'єктів ринкових відносин, які беруть

участь у створенні валового внутрішнього продукту та є постачальниками трудових і матеріальних ресурсів. У цьому ракурсі сімейне домогосподарство стає тією

важливою категорією, яка повноцінно задіяна до процесу створення суспільних та економічних благ, товарів, робіт та послуг, які чинять значний економічний ефект на суспільство та економіку країни загалом. Недостатність теоретико-методологічних підходів до дослідження цього важливого соціально-економічного інституту спонукає до нових досліджень місця й ролі сімейних домогосподарств в економіці країни та актуалізує дослідження з подібної тематики. Відсутність цілісної теорії сімейного домогосподарства не зменшує його роль в економіці країни, проте ця роль повинна бути дотримана заради пріоритетів економічного розвитку. Отже, у статті піднімаються питання про сімейні домогосподарства як важливі елементи національної економіки, які повинні розглядатися не лише як витратна стаття бюджету, але й та економічна одиниця, що створює та формує відповідні блага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлення категорії сімейного домогосподарства відбувається через дослідження сім'ї та домогосподарства. В науковій економічній літературі частіше зустрічаються дослідження домогосподарств, тоді як сімейні домогосподарства розглядаються через їх призму. У межах міждисциплінарного підходу домогосподарство досліджувалося багатьма науковцями, серед яких можна назвати таких вітчизняних учених, як Г.А. Лех, В.М. Геєць, Б.Й. Пасхавер, Ю.Ю. Станкевич, М.Л. Литвак, О.Р. Марець, О.В. Кузик, М.І. Руда, О.О. Тумакова, М.М. Ватаманюк, Л.М. Лавриненко, які продовжують вивчати соціально-економічну природу домогосподарств, їхню роль у національній економіці та оцінювати величину трудового потенціалу, яким вони забезпечують розвиток економіки країни.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз факторів та ресурсів, якими володіють сімейні домогосподарства; систематизація основних ознак сімейних домашніх господарств як постачальників та споживачів ресурсів; аналіз можливостей розвитку сімейних домогосподарств у селі та місті.

Виклад основного матеріалу. Діяльність людини є основоположним фактором її розвитку. Розглядаючи практичну діяльність особистості, одразу зазначаємо, що вона спрямована насамперед на перетворення світу згідно з поставленими людиною цілями [1], тоді як втілення цих задумів однозначно залежить від наявних у розпорядженні ресурсів.

Особливістю існування сімейного домогосподарства є свідомий раціональний розподіл функціональних обов'язків між його членами, що підвищує соціальну та економічну ефективність існування такого угруповання. Сьогодні все частіше чути про товарно-грошові відносини між подружжям та договірну основу таких стосунків. Справді, сучасна інтерпретація сімейних відносин наголошує на тому, що подружні контакти на економічній основі часто закінчуються укладенням шлюбних контрактів, які описують, окрім загальноприйнятих правил, чіткі фінансово-економічні умови.

В юридичному законодавстві України щодо шлюбного договору закладено можливість відмови від режиму спільної власності та формування спільного бюджету. Викликає сумнів думка про те, що існування контрактної форми ведення домашнього господарства буде завжди економічно вигідним. Згідно з теорією «домінування» в будь-якому утворенні, що регламентується правилами поведінки, перебувають індивіди, які ці правила диктують, коригують, порушують, нав'язують тощо. Тоді з'являються більш зацікавлені особи у фінансових результатах праці, через що породжується конкуренція на фактори виробництва. Крім того, за словами дослідників, лише окремих випадок загального явища (вибір партнера життя й прийняття рішення про народження дитини) є лише споживчим вибором за допомогою укладання контракту про продаж [2]. Отже, сучасний світ нав'язує комерційні стосунки, спрощуючи догми базових життєвих цінностей. На противагу такому підходу існує думка соціал-моралістів про те, що шлюбні відносини, побудовані на безкорисливих почуттях, принесуть більшу віддачу та міцніший соціально-економічний ефект.

Роль сім'ї у сучасній економіці досить складна, а спрощення її до рівня поширених європейських стандартів означає загублення базової комірчини суспільства, яка є не лише суб'єктом соціальної дії, але й важливим елементом економічної системи країни. Так, наприклад, реєстрація різних видів шлюбів у Норвегії вже через одне покоління може негативно вплинути на свідомість нації, соціально-економічний статус таких сімей, їх моральні принципи та цінності.

Говорячи про сімейні домогосподарства як суб'єктів економіки, зупинимось на їх економічній діяльності, яка забезпечує їх необхідними життєвими ресурсами.

В авторському розумінні сімейне домогосподарство – це тип інституціонального господарства, який піклується про власний розвиток, вкладаючи матеріальні та фінансові ресурси, необхідні для цього. Максимізація шлюбних зусиль щодо інвестування в розвиток інституту сім'ї й укріплення його фінансово-економічних позицій складають ключовий момент. Нематеріальні блага, набуття яких є можливим у шлюбі, таких як престиж, оточення у сфері зайнятості, рейтинг роботи, створюють матеріальні вигоди. Усі витрати, які пов'язані з розвитком кар'єри хоча б одного із членів сім'ї, можна вважати інвестиціями, віддачу яких слід очікувати в перспективі.

Деякі науковці переконані в тому, що вигоди шлюбу залежать від спроможності сім'ї виробляти товари та послуги. Таку можливість передбачає саме перебування у шлюбі, оскільки поза межами узаконених стосунків будь-яке набуття благ розглядається як витрати. Більш того, домогосподарства, у складі яких перебуває більше одного індивіда, зможуть ефективніше спрямовувати власні зусилля на власний розвиток, фінансові ресурси на покращення житлових умов або інші цілі [2].

Трансформування принципів організації ведення домогосподарств, у яких переважають владні відносини, деякі науковці пов'язують з розвитком ринкової економіки й зазначають, що в Україні є всі юридичні підстави для існування сімейного контракту, умови якого передбачають обумовлені майнові та інші права його членів. На думку автора, жодна економіка не може усталити почуття в рамки законодавчих догм, тому ефект від них не буде тривалим. Поява контрактних форм у шлюбних взаємовідносинах також спонукає

до наукових досліджень соціально-економічної ефективності та розвитку таких сімей на протигагу традиційним. Дослідження стосується загальних підходів до розуміння ролі сімейного домогосподарства в економіці країни. Провівши низку наукових узагальнень, можемо схематично відобразити кругообіг ресурсів сімейних домогосподарств в економіці країни (рис. 1).

Схема відображає кругообіг факторів та ресурсів, якими володіють сімейні домогосподарства, створюючи відповідні блага для економіки країни.

У цьому контексті сімейні домогосподарства виступають постачальниками та споживачами відповідних ресурсів, основні ознаки яких наведені в табл. 1.

Можливості сімейних домогосподарств щодо реалізації виробленої продукції чи пропонування послуг залежать від ринкового середовища, виду діяльності господарства, національних традицій тощо та можуть бути класифіковані відповідно до типу домогосподарства. Деякі сімейні домогосподарства можуть нічого не виробляти, а бути лише постачальниками трудових ресурсів. У цьому контексті сімейні домогосподарства характеризуються як невиробничі. Слід нагадати про те, що вихідні умови розвитку сімейних домогосподарств не є однаковими у сільських та міських поселеннях, мають різну природу й призначення. Це пов'язане з тим, що життєдіяльність у сільській місцевості тісно пов'язана з оточуючим природним середовищем, тоді як міський конгломерат створює все більш урбаністичне

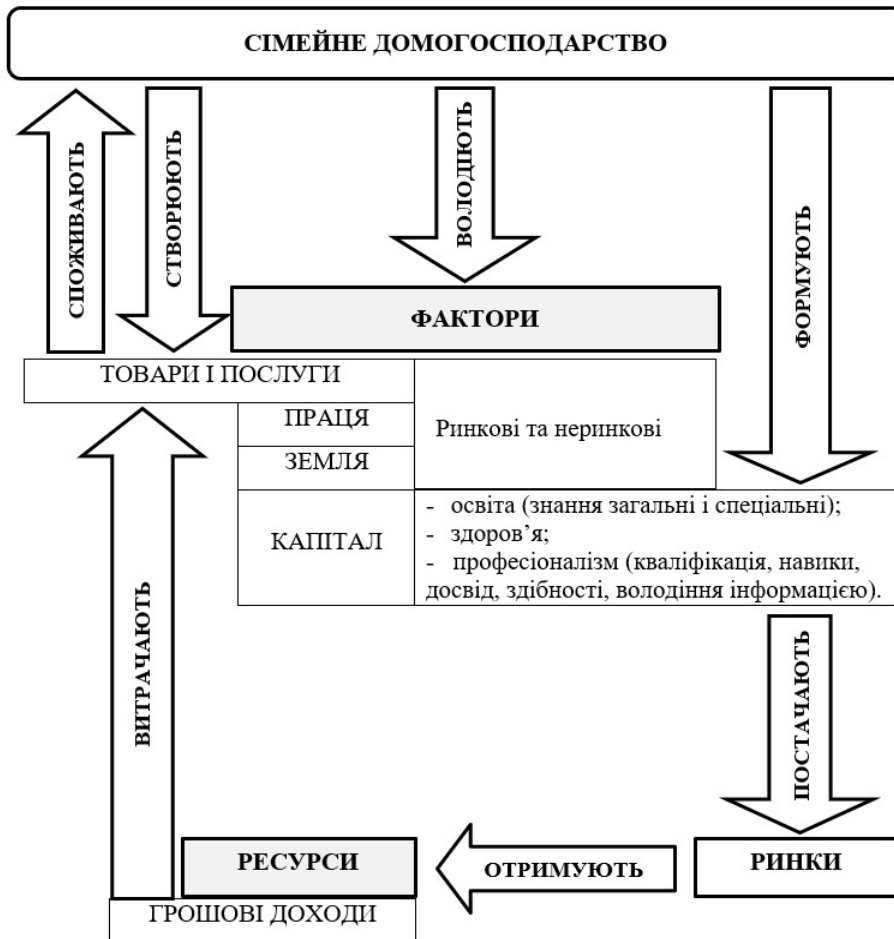

Рис. 1. Кругообіг ресурсів сімейних домогосподарств в економіці країни

Джерело: сформовано автором на основі узагальнення наукових джерел

Таблиця 1

Основні ознаки сімейних домогосподарств як постачальників та споживачів ресурсів

Напрямок оцінювання	Ознаки сімейного домогосподарства		
	1 тип	2 тип	3 тип
Мета діяльності	Багатогалузеве	Товарно-споживче	Товарно-багатогалузеве спеціальне
Величина організації виробництва	Дрібне	Середнє	Розвинуте
Величина та якість виготовленої продукції	Власне споживання	Надлишкове виробництво (реалізація на ринку)	Значні затрати праці (реалізація на ринку)
Рівень товарності	Низький	Середній	Високий
Склад і чисельність	Прості	Розширені	Складні
Місце розташування	Селищні, міські		

Джерело: сформовано на основі даних джерела [3]

середовище проживання, яке слугує плацдармом для розширеного відтворення людської діяльності. Соціологія міста й села в дослідженнях ХХ століття піддавалась систематичному опису, що привело до розмежування предметних галузей цих територіальних одиниць. Сьогодні дедалі частіше з'являються погляди на соціологію міста здебільшого як на урбаністичну парадигму.

Сучасні наукові думки про урбанізацію території, в результаті якої відбуваються просторовий розвиток і розселення сільсько-міського населення, набувають актуальності. Сьогодні розселення як процес урбанізації розглядати не досить вдало. Утворення міст не можна вважати урбанізацією сіл, а їх інтегроване існування доповнює одне одного в повсякден-

Таблиця 2

Можливості розвитку сімейних домогосподарств в розрізі сільського населення

Напрямок розвитку	Критерії оцінювання	Характеристики розвитку сімейних домогосподарств	
		сільське населення	сімейне домогосподарство
Територіальний	Середовище існування	Переважає природного початку.	Доступ до природних ресурсів.
	Мобільність	Усі види соціальної мобільності виражені обмежено. Міграція із села в місто висока. Відбувається вимирання села.	Міграція молоді в місто, подорожування.
Соціально-демографічний	Щільність населення	Низька щільність населення. Сільське життя й щільність населення мають обернену кореляцію.	Неповний склад постійно проживаючих членів сім'ї.
	Розмір громади	Окремі ферми або маленькі громади. «Агрокультуризм» і розмір громади мають обернену кореляцію.	Задіяні всі члени сім'ї.
	Чисельність населення різної статі та віку	Переважають особи старшого віку, переважно жінки та діти.	Чисельність осіб пенсійного віку. Кількість дітей до 16 років.
	Соціальна диференціація та стратифікація	На селі соціальна диференціація й стратифікація нижчі, ніж у місті.	Низький ступінь нерівності та розшарування.
	Соціальна взаємодія	Обмежена кількість соціальних контактів людей. Вузкість сфери взаємодії. Основна частина взаємовідносин пов'язана з первинними контактами. Домінують особисті та відносно стійкі, порівняно прості й відверті зв'язки. У взаємодії людина проявляє себе як особистість.	Міцні сімейні взаємини.
	Суспільна	Культура праці й злагоженість трудових зусиль територіальної соціально-економічної системи.	Сімейні традиції ведення домашнього господарства.
	Культурна й духовна	Культурний та духовний розвиток. Ставлення до праці.	Трудова дисципліна та обов'язки.
Етно-психологічний	Етно-психологічна відмінність та однорідність населення	В сільській місцевості населення тяжіє до однорідності. Сільські громади та етнопсихологічні відмінності мають обернену кореляцію.	Класичний шлюб.
Психо-фізіологічний	Здоров'я	Санітарно-епідемічне благополуччя території проживання.	Умови праці та відпочинку.
Освітньо-професійний	Освіта й кваліфікація	Кількість закладів освіти.	Кількість осіб з повною середньою, профтехнічною та вищою освітою.
	Кадрова, професійна, зайнятість	Переважно сільськогосподарська зайнятість.	Наявність роботи, а саме постійної, тимчасової, сезонної. Трудові навички та вміння.
Економічний	Інформаційна	Подекуди обмежений доступ до ЗМІ, комп'ютеризованість, мобільність.	Доступ до ЗМІ залежить від рівня життя та віросповідання.
	Інноваційна	Кількість зареєстрованих та/або впроваджених ОПВ на одиницю населення.	Кількість раціоналізаторських ідей та пропозицій, використовуваних у веденні домашнього господарства.

Джерело: сформовано на основі джерела [4, с. 21, 37, 190] та власних досліджень автора

Можливості розвитку сімейних домогосподарств в розрізі міського населення

Напрямок розвитку	Критерії оцінювання	Характеристика розвитку сімейних домогосподарств	
		міське населення	сімейне домогосподарство
Територіальний	Середовище існування	Високий ступінь ізоляції від природи.	Доступ до інфраструктури.
	Мобільність	Задіяні всі види соціальної взаємодії. Урбанізм та мобільність в нормі мають пряму кореляцію. Міграція з міста в село починає домінувати лише в періоди значних соціально-економічних змін.	Командирування за межі міста, подорожування.
Соціально-демографічний	Щільність населення	Висока щільність населення. Урбанізм та чисельність населення мають пряму кореляцію.	Високий відсоток постійно проживаючої молоді та членів її сімей.
	Розмір громади	Великі громади. Урбанізм та чисельність населення мають пряму кореляцію.	Задіяні переважно повнолітні члени сім'ї.
	Чисельність населення різної статі та віку	Переважають особи працездатного віку, переважно чоловіки.	Чисельність працездатних осіб.
	Соціальна диференціація та стратифікація	Соціальна диференціація та стратифікація мають пряму кореляцію з урбанізмом.	Високий ступінь нерівності та розшарування.
	Соціальна взаємодія	Багаточисленні соціальні контакти. Широка сфера взаємодії та агрегування зв'язків. Домінують вторинні, безособові та обмежені за часом взаємодії контакти. Відносини зазвичай важкі та формалізовані. У взаємозв'язку люди проявляють себе як «число» й «адреса».	Нерівність доходів, освіти, стилю життя.
	Суспільна	Частка населення, яка охоплена громадськими організаціями, спілками, партіями тощо.	Сучасні традиції ведення домашнього господарства.
	Культурна й духовна	Соціальна напруженість. Трудові традиції та господарські цінності народу.	Розподіл обов'язків.
Етно-психологічний	Етно-психологічна відмінність та однорідність населення	Більш різномірне населення, ніж у сільській місцевості. Урбанізм та різномірність населення мають пряму кореляцію.	Різномісцеві шлюби.
Психо-фізіологічний	Здоров'я	Екологічний стан місцевості. Середня тривалість життя.	Чисельність працездатних осіб. Чисельність інвалідів.
Освітньо-професійний	Освіта й кваліфікація	Кількість закладів освіти.	Чисельність осіб з науковими ступенями та вченими званнями.
	Кадрова, професійна, зайнятість	Переважно промислова, торгово-комерційна, професійна й управлінська діяльність. Зміна складу праці під впливом НТП.	Наявність роботи, а саме постійної, тимчасової, сезонної. Кількість фахівців та наукових кадрів.
Економічний	Інформаційна	Розширені можливості споживання інформації, комп'ютеризованість, мобільність.	Масовий доступ до ЗМІ.
	Інноваційна	Кількість зареєстрованих та/або впроваджених ОПВ на одиницю населення.	Кількість ОПВ, які приносять прибуток.

Джерело: сформовано на основі джерела [4, с. 21, 37, 190] та власних досліджень автора

ній діяльності, надаючи нового забарвлення теорії урбанізації, характеризуючи її як соціально-гуманістичну, історичну самоорганізацію суспільства. Важливо, що село є основою існування суспільства не лише з демографічної точки зору, але й з позиції ефективного функціонування сільськогосподарського виробництва.

З іншого боку, ці категорії піддаються узагальненню в рамках соціології розселення, яка вивчає закономірності функціонування міста й села як цілісних систем. Значна невідповідність оцінювання сімейних господарств викликана розмежуванням категорій «сім'я» і «домогосподарство». Незважаючи на численні розмежування цих категорій,

автор намагається розглянути ті спільні елементи, які б не лише взаємодоповнювали один одного, але й мали спільні характерні соціально-економічної взаємодії. При цьому місто й село розуміються як частини цілого, а сімейне домогосподарство – як невід’ємний елемент функціонування цих територіальних одиниць.

Як бачимо, вихідні умови та можливості розвитку сімейних домогосподарств на селі та в місті різняться. Особливо це спостерігається у територіальному, соціально-демографічному, освітньо-професійному та економічному напрямках. Виходячи з цього, можемо виділити пріоритетні напрями розвитку цього суб’єкта економіки, які мають складати основні завдання щодо державної політики стосовно сімейних домогосподарств.

Висновки. Будучи активним суб’єктом сучасної ринкової економіки та основним соціально-економіч-

ним інститутом суспільства, сімейне домогосподарство має становити основу економічних досліджень та цінність для наукової практики. Сучасна роль сімейних домогосподарств виявляється не лише у функціях виробництва та споживання, але й в продукуванні послуг, які стають найбільш затребуваними в містах. Отже, в умовах міста сімейне домогосподарство стає доречним традиційним угрупованням з ведення сімейного бізнесу, що підвищує соціальну значимість сімейного сектору. Агропродовольча система, яка сьогодні слабшає, повинна бути підтримана й розвинена сільськими сімейними домашніми господарствами.

Для цього підтримка сімейних домогосподарств як важливого прошарку суспільства сьогодні є необхідною, що дасть змогу стабілізувати вітчизняну економіку. Така підтримка повинна стосуватися чіткої політики щодо адресної допомоги, ринку землі, продовольчої та соціальної політики.

Список літератури:

1. Типи діяльності по відношенню суб’єкта до реалізованого об’єкта. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Діяльність_людська (дата звернення: 14.06.2019).
2. Домогосподарство як інститут ринкової економіки. *Навчальні матеріали онлайн*. URL: <http://pidruchniki.ws/11510409/ekonomika/domogospodarstvo> (дата звернення: 15.05.2019).
3. Жеребин В.М., Романов А.Н. *Економіка домашніх хозяйств* : монографія. Москва : ИНФРА-М, 2017. 231 с.
4. Пациорковский В.В. *Сельско-городская Россия*. Москва : ИСЭПН РАН, 2010. 390 с.

References:

1. Typy diyalnosti po vidnoshennyyu subyektu do realizovanogo obyektu. [Types of activity in relation to the subject to the realized object]. *Vikipediya: vilna encyklopediya*. Available at: http://uk.wikipedia.org/wiki/Діяльність_людська (accessed: 14 June 2019).
2. Domogospodarstvo yak instytut rynkovoyi ekonomiky. [Households as a market economy institute]. *Navchalni materialy onlajn*. Available at: <http://pidruchniki.ws/11510409/ekonomika/domogospodarstvo> (accessed: 15 May 2019).
3. Zherebyn V.M., Romanov A.N. (2017) *Ekonomyka domashnyh hozyajstv* : monografyya [Household Economics : Monograph]. Moscow : YNFRA-M (in Russian).
4. Pacyorkovskiy V.V. (2010) *Selsko-gorodskaya Rossyya* [Rural-urban Russia]. Moscow : YSEPN RAN (in Russian).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕСУРСНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕМЕЙНЫХ ДОМОХОЗЯЙСТВ

В статье рассмотрены возможности развития семейных домохозяйств, которые зависят от наличия соответствующих ресурсов. Сделан акцент на современных отношениях в семье, которые влияют на ее финансово-экономическое положение и морально-этическое поведение. Приведены общие подходы к пониманию роли семейного домохозяйства в экономике страны. Отражен круговорот факторов и ресурсов, имеющих в распоряжении семейных домохозяйств. Классифицированы основные признаки семейных домохозяйств как поставщиков и потребителей ресурсов в соответствии с целью деятельности, размером организации производства, качеством выпускаемой продукции, уровнем товарности, местом расположения. Сделан акцент на неодинаковых исходных условиях развития семейных домохозяйств в сельских и городских поселениях. Классифицированы возможности развития семейных домохозяйств в разрезе сельского и городского населения.

Ключевые слова: ресурсы, семейные домохозяйства, признаки, возможности, город, село.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF RESOURCE SUPPORT FOR FAMILY HOUSEHOLDS

The purpose of this article is to analyze the factors and resources that family households possess and the opportunities for their development both in rural areas and in the city. As the economy of the country needs constant updating and finding of sources of growth, today it is necessary to pay attention to such important subject of market relations, as a family household. The lack of theoretical and methodological approaches to the study of this category, as an important socio-economic institute, leads to new studies on the place and role of family households in the country's economy. The relevance of the study is due to the lack of a coherent theory of the family household, but the role of this subject of the national economy must be a priority for economic development. Therefore, the article raises questions about family households not only as consumers of a particular resource or expenditure part of the budget, but also of an economic unit that participates in the creation of gross domestic product and is a supplier of labor and material resources. Based on the relevance of the current research, the article discusses the possibilities of developing family households that depend on the availability of appropriate resources. The author deals with the issues of modern relationships in families, which affect their financial and economic status and moral and ethical behavior. Stresses the unequal starting conditions for developing family households in rural and urban settlements. Considers the basic features of family households as suppliers and consumers of resources according to the purpose of activity, the size of the organization of production, the quality of manufactured products, the level of marketability, location. Conducts an analysis of the possibilities of developing family households in the context of rural and urban population. The author argues that state support for family households should relate to a clear policy on targeted assistance, land market, food and social policies. The territorial, educational and professional, economic directions of development of a family household should be a priority in the state policy towards this subject of economy.

Key words: resources, family households, features, opportunities, city, village.